

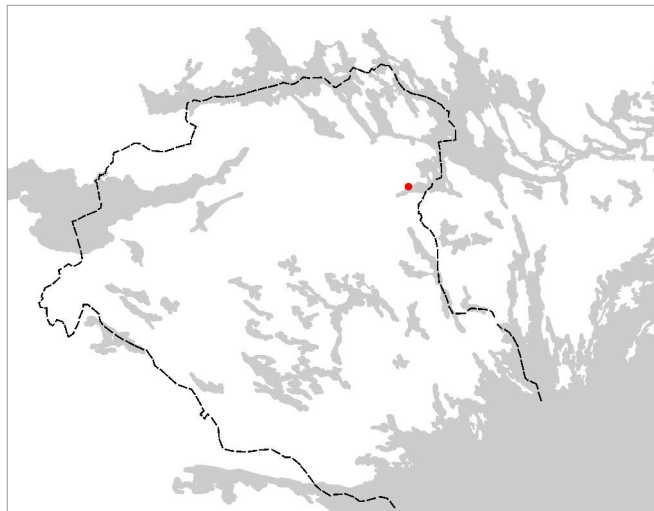
Arkeologisk förundersökning

Trädgårdsmur i Gripsholms slottspark

1600-1700-tal

RAÄ 38, Gripsholms slott, Mariefred, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län

Björn Petterson



Arkeologisk förundersökning

Trädgårdsmur i Gripsholms slottspark

1600-1700-tal

RAÄ 38, Gripsholms slott, Mariefred, Kärnbo socken, Strängnäs
kommun, Södermanlands län

Björn Petterson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2003:08
© 2003 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@kuf.dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg och Patrik Gustafsson.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Björn Petterson
Omslagsbild: Södermanlands län. Undersökningsområdets geografiska läge
markerat med röd punkt.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350

Nyköping 2003

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 4

Syfte och metod 4

Syfte
Metod

Landskap 4

Natur
Kultur

Resultat 6

Sammanfattning 7

Hänvisningar 8

Källor
Litteratur

Administrativa uppgifter 8

Bilagor 8

1. Schaktplan
2. Schakt 2, 3 och 10
3. Fyndlista

Utgångspunkt

Den arkeologiska enheten vid Sörmlands museum har under fyra dagar, perioden 5 juni till 19 september år 2002, utfört besiktning och en arkeologisk förundersökning inom del av Gripsholms slottspark, fornlämning RAÄ38 i Kärnbo socken. Undersökningen utfördes med anledning av planerad schaktning inför omläggning av strandmurar, breddning och ombyggnation av parkvägar, anläggning av bevattningssystem samt plantering av nya träd i parken väster om slottet (figur 1).

De undersökta schakten ligger i anslutning till en numera riven trädgårdsmur som uppfördes i slottsparken under 1720-talet. Undersökningen omfattade tio schakt inom parken vilka markerats på den bifogade schaktplanen, bilaga 1. Fornlämningen RAÄ38, Gripsholms slott med park, är sedan tidigare registrerad som byggnadsminnesmärke inom ett med gränslinje bestämt område.

Uppdragsgivare för den nu aktuella undersökningen var Statens fastighetsverk. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var antikvarie Björn Petterson. Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län, enligt 2 kapitlet 13§ KML (lst dnr: 431-11008-2001).

Syfte och metod

Syfte

Den arkeologiska förundersökningens syfte, var att avgränsa eventuella äldre lämningar samt bestämma dess karaktär och kvalitet. Med äldre lämningar avses tiden från 1700-talet eller tidigare.

De äldre murar och kulturlager som framkom skulle undersökas och dokumenteras. Fast murverk och grundmurar skulle bevaras.

I förundersökningen ingick även att dokumentera och mäta in rester efter de grundmurar som redan frilagts vid entreprenaden.

Metod

Den arkeologiska förundersökningen utfördes delvis parallellt med anläggningsarbetet i slottsparken och bestod av flera delar.

Vid ett första besök på platsen utfördes en besiktning av de redan utförda arbetena i parken. Vidare hölls ett byggmöte med uppdragsgivaren Statens fastighetsverk och entreprenören. Detta för att samordna och bedöma omfattningen av kommande

arbeten med schaktning och dokumentation samt dokumentation av redan frilagta murverk.

I det fortsatta arbetet grävdes lösa och omrörda jordmassor bort med hjälp av maskin ur de planerade schakten för parkgångar och trädgröpar. Detta för att frilägga bevarade rester efter eventuella murverk och kulturlager. De kulturlager som låg inom planerat schaktdjup undersöktes och grävdes bort lagervis för hand och fynden samlades in då de påträffades.

Dokumentationen av murverk och lager utfördes skalenligt i form av uppmättningsritningar i plan och profil. Undersökningen dokumenterades även med digitalkamera.

Landskap

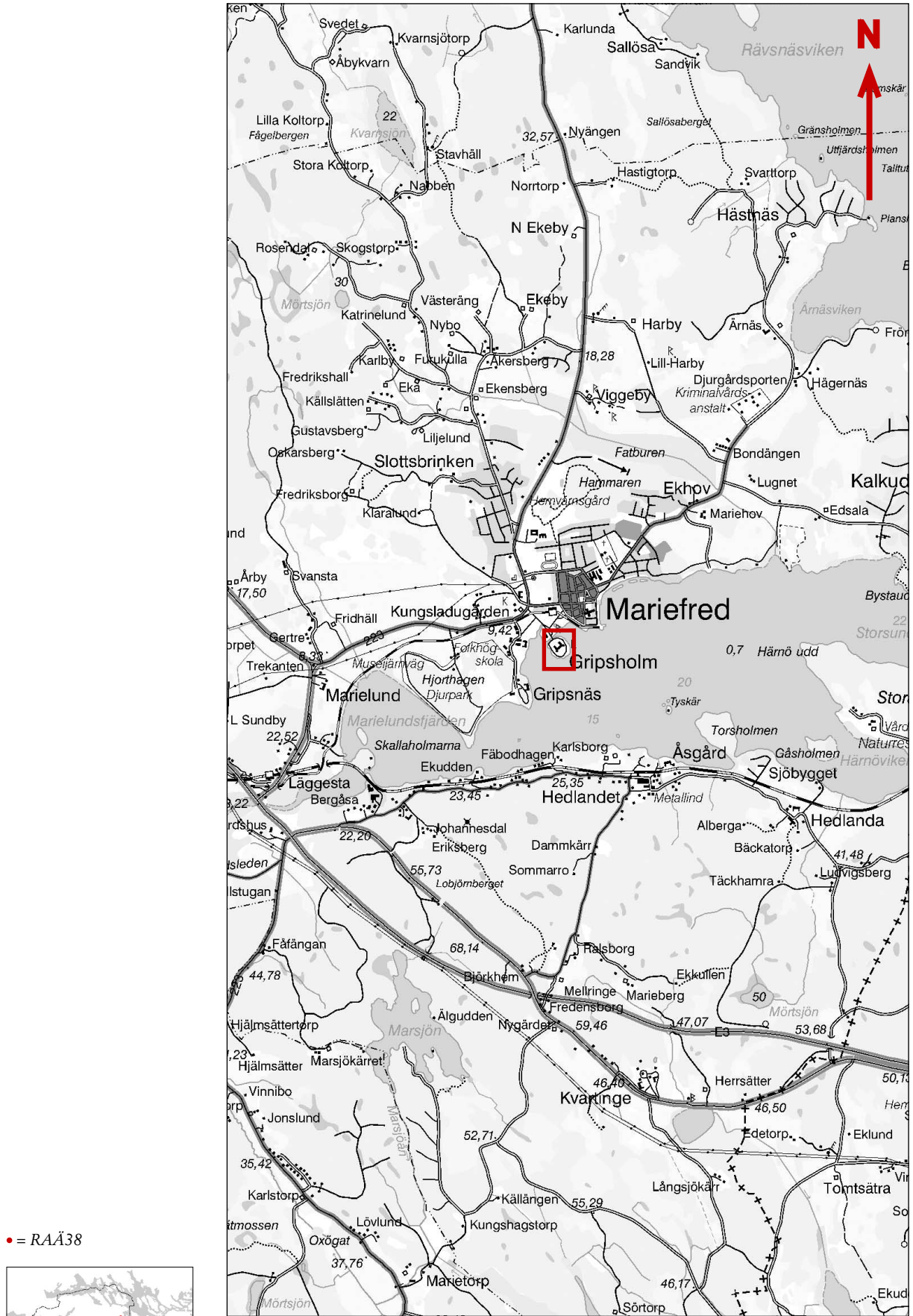
Natur

Gripsholms slott med slottspark ligger på en liten holme i direkt anslutning till Mariefreds samhälle. Då borgen anlades i slutet av 1300-talet var holmen uppskattningsvis 200 meter lång, 80 meter bred och 4 meter hög. Det ursprungliga avståndet till stranden tycks ha varit stort, kanske upp till 200 meter. Den lilla ytan har aldrig givit utrymme till någon större parkanläggning (Lovén, C. 1996, s 306).

Kultur

Gripsholm anlades av Bo Johnsson (Grip) som döper det efter sitt vapen. Han bytte till sig gods i området under slutet av 1370-talet och i ett av sina brev från år 1386 kallar han det sin "curia". Gripsholm nyanlades uppenbarligen som sätesgård vid denna tid. 1472 bytte Sten Sture till sig Gripsholm och han hade det som sin privata gård. 1498 doneras gården till det nyligen grundade till Kartusianklosteret Pax Mariae. Vid början av 1500-talet återkräver Gustav Vasa klostret, bildar kungsgård och påbörjar byggandet av det nuvarande slottet (Lovén, C. 1996, s 305).

Den kungliga trädgårdsmästaren Hans Friese anlägger år 1551 en trädgård med kryddor, rosor och träd på den västra sidan av slottet. Trädgården var då omgärdad av plank försedd med en kryddgårdstuga. År 1581 byggs ett lusthus i trädgården i form av ett torn. År 1639 nämner Maria Eleonora att i trädgården tidigare funnits fiskdiken och att hon avsåg att låta reparera dessa. Drottningen lät även bygga en välvd flyktgång genom örtagården mellan slottet och stranden. På 1720- och 1730-talet under Ulrika Eleonoras tid, uppfördes en ny trädgård på den västra sidan av slottet. Som grundläggning fylldes den sankta marken upp med 1-2 alnar jord. En tegelmur med plåttäckning fick inhäga den



Figur 1. Till vänster länskarta med undersökningsområdet markerat. Övan utdrag ur Gröna kartans (GSD) blad Strängnäs 10H SO med läget för schaktplanen (bilaga 1) markerad med röd ram. Skala 1:50 000.

nya trädgården. Gustav III påbörjade rivningen av tegelmuren och omvandlade trädgården till park. År 1840 är muren helt riven, men dess läge fanns kvar i form av räta gångvägar som kantades av träd. Några av dessa kvarstår idag som en lindallé. I samband med 400-årsjubileet på Gripsholm år 1941, gjordes en omfattande omläggning av parken på västra sidan av slottet och antalet parkgångar och träd minskades (Statens fastighetsverk, 1998).

Resultat

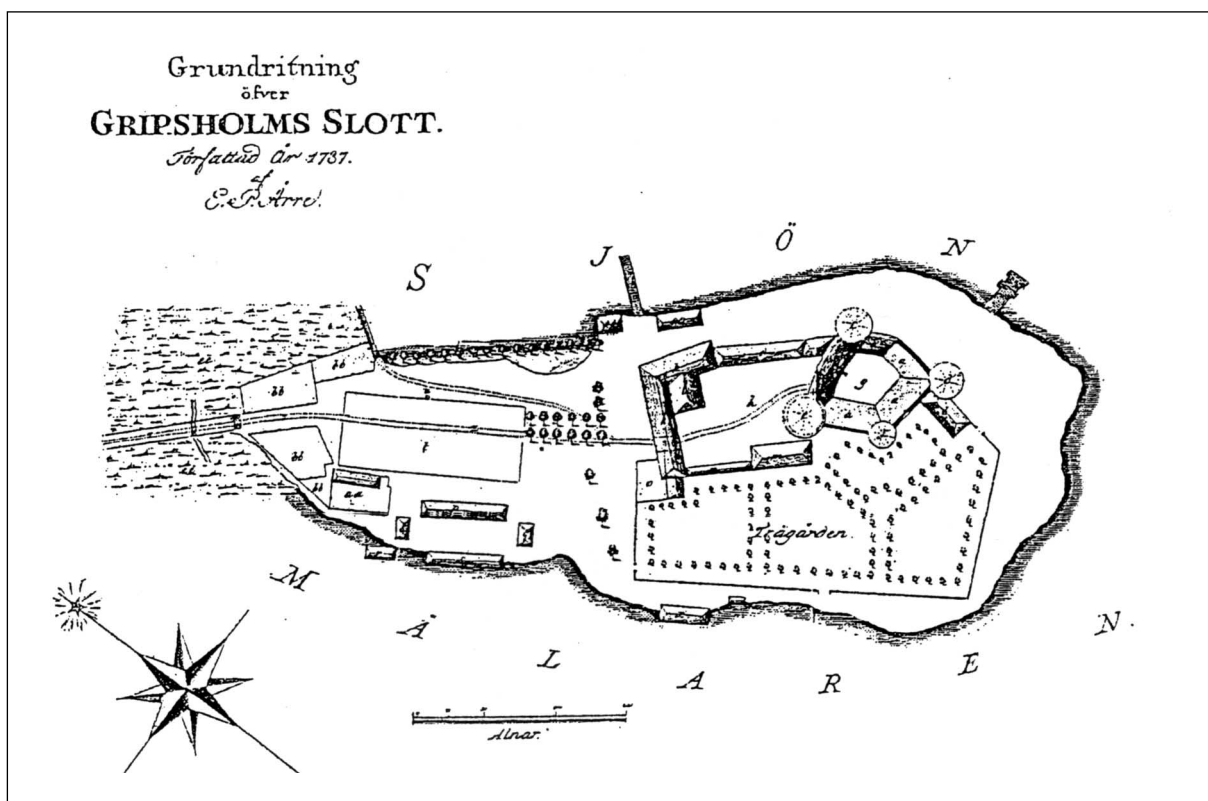
När Sörmlads museum anlände till platsen första dagen hade arbetet med omläggningen av strandskoningen påbörjats. Även vissa delar av parkgångarna var iordningjorda.

Undersökningen inleddes med ett byggmöte och en besiktning på plats i slottsparken, tillsammans med entreprenören och Statens fastighetsverk.

Vid byggmötet framgick att de planerade markarbetena främst skulle komma att beröra, de under mark liggande, resterna efter 1700-talets trädgårdsmur. Även andra murar och äldre kulturlager förväntades påträffas i samband med schaktningsarbetet.

Den aktuella undersökningen utfördes genom att de lösa massorna i schakten för parkgångarna och trädgroparna grävdes bort med hjälp av maskin. De frilagda murkrönen, kulturlagren och schaktväggarna rensades därefter fram för hand och dokumenterades. Daterande och funktionsbestämmande föremål som framkom i stratigrafiskt bundna lager tillvaratogs. Schaktens läge mättes in digitalt med totalstation. Schakten grävdes 1 till 2 meter stora och ner till ett djup av ca 1 meter. Totalt undersöktes tio schakt (1-10) och i dessa framkom murrester i alla utom i schakt 6 (bilaga 1).

Samtliga murrester visade sig härröra från den mur som uppförts under 1720-talet runt den nya trädgården på slottet västra sida.



Figur 2. Karta över slottsholmen med slottsträdgården omgiven av trädgårdsmuren på den västra sidan av slottet, år 1737. Efter E. P. Ärre, 1737.

Av muren återstod endast den kalkbruksfogade grundmuren av natursten, medan överbyggnaden av tegel rivits bort. Murkrönet låg mellan 0,10 till 0,35 meter under markytan (figur 2).

Schakt 1-5 grävdes för att parkgångarna skulle breddas och läggas om, vilket gjorde att grundmurens hela bredd blev synlig. I schakt 1-4 var grundmurens bredd 0,9 meter och i schakt 5 var den 1,2 meter. Se schakt 2 och 3 på bilaga 2. Av den ursprungliga tegelmuren ovan mark fanns inget fast murverk bevarat, men bredden bör uppskattningsvis ha varit 0,6 till 0,8 meter. I schakt 2 syntes spår efter en port i form av en rak avslutning i grundmuren. Läget för denna portöppning stämmer väl med den karta från år 1737 som visar slottet och slottsträdgården med muren och tre portar. I det här fallet rör det sig om den västra porten (figur 2). I samma schakt kunde man se att grundmuren anlagts på en stadig fyllning av kullersten.

Schakt 6-10 undersöktes i samband med schaktning för trädgröpar, vilka grävdes ner till drygt 1,0 meters djup under dagens markyta. Schakten placerades så att endast trädgårdsmurens västra utsida frilades, utan att skada murverket.

I schakt 10, där en lagerstratigrafi blev synlig, upprättades profilritning. Se bilaga 2, schakt 10. Grundmuren kunde stratigrafiskt kopplas till ett raseringslager mot sjösidan. Lagret bestod till största delen av krossat enkupigt vingtegel och har troligen tillkommit i samband med att marken fylldes ut och hårdgjorts inför uppförandet av trädgårdsmuren. Fragment av flera takpannor i detta lager var försedda med en kraftigt rundad klack (Fnr 1), (figur 3). Vanligtvis brukar klacken på det enkupiga vingteglat vid denna tid ha en kraftig plan klack. Tegellagret skulle kunna tolkas som ett kasserat äldre tegeltak från slottet, möjligen 1600-tal. Ovanpå tegellagret låg ytterligare ett fyllnadslager bestående av lerblandad jord med kalkbruksbitar, tegelkross, grus och sten. Mot överkanten av grundmuren låg ett drygt 0,1 meter tjockt lager av fast kalkbruk, ett så kallat byggnationslager uppenbarligen tillkommit vid uppförandet av tegelmuren. Ovanpå murkrönet och byggnationslagret låg ytterligare påförda lager av sand, grus, lera och tegelkross, vilka bör ha tillkommit i samband med eller efter att muren rivits i slutet av 1700-talet.

Det övriga fyndmaterialet från schakten kan dateras till 1600- och 1700-talet och består av yngre rödgods (Fnr 2), kritpipskaft (Fnr 3) samt stämplat vingtegel (Fnr 4) (bilaga 3). Teglet med stämpeln påträffades i de övre lagren i schakt 3 och har formen av ett "L" (figur 3). Stämpeln har inte säkert kunna identifieras men har likhet med en bruksstämpel från Lindholms gård i Barva, där ett



Figur 3. Två fragment av enkupigt vingtegel påträffade vid förundersökningen i Gripsholms slottspark. Foto Björn Petterson.

tegelbruk anlagts någon gång före år 1815. L-stämplat vingtegel har även påträffats vid Stallarholmen och Södertälje (Geber, S. 1985, s 167ff).

På schaktplanen (bilaga 1) är de undersökta schakten (1-10) markerade och deras läge utgår ifrån mätningar med totalstation. Den sträckade linjen markerar 1720-talets trädgårdsmur och är avritad från E. P. Årre *Grundritning öfver Gripsholms slott*, år 1737. Där linjen passerar de undersökta schakten är läget justerat mot undersökningens resultat.

Resultatet av undersökningen visar att läget för trädgårdsmuren, på 1737 års kartan över slottholmen, stämmer väl överens med de undersökta partierna av muren. Undersökningen visar också att marken utanför muren har fyllts ut med stora mängder krossat tegel och sten inför uppförandet av muren.

Sammanfattning

Sörmlands museum har under fyra dagar, perioden 5 juni till 19 september år 2002, utfört en arkeologisk förundersökning inom del av Gripsholms slottspark, fornlämning RAÄ38 i Kärnbo socken. Undersökningen omfattade tio drygt meter stora schakt och utfördes med anledning av att Statens fastighetsverk planerade schaktning inför omläggning av strandmurar, breddning och ombyggnation av parkvägar, anläggning av bevattningssystem samt plantering av nya träd i parken väster om slottet.

De undersökta schakten ligger i anslutning till en numera riven trädgårdsmur som uppfördes

i slottsparken under 1720-talet. Fornlämningen Gripsholms slott med park, är sedan tidigare registrerad som byggnadsminnesmärke inom ett med gränslinje bestämt område.

Vid en jämförelse mellan E. P. Årre *Grundritning öfver Gripsholms slott från* år 1737 och de undersökta partierna av muren, framgår att läget för trädgårdsmuren på kartan stämmer väl överens med resultaten från undersökningen. I ett av schakten syntes dessutom spår efter en port i form av en rak avslutning i grundmuren.

Av muren återstod endast den knappt meterbredda kalkbruksfogade grundmuren av natursten, några decimeter under markytan. Överbyggnaden av tegel som rivits under slutet av 1700- och början av 1800-talet, var nästan helt utplånad förutom enstaka tegelfragment. Med ledning av spår i grundmuren uppskattades dess tjocklek till 0,6-0,8 meter.

Undersökningen visar även att marken utanför muren har fyllts ut med stora mängder krossat tegel och sten inför uppförandet av muren.

Hänvisningar

Källor

Gröna kartan. Topografiska kartan, Södermanlands län. Strängnäs 10H SO. Skala 1:50 000. Lantmäteriverket. Gävle, 1994.

E. P. Årre. 1737. *Grundritning öfver Gripsholms slott*. Ur Ljungman, Carl Fredrich, 1790. Beskrifning om Gripsholms slott. Anm. Detalj av västra slottsholmen.

Statens fastighetsverk, 1998. *Vårdprogram*. Landskap och park. Stockholm.

Litteratur

Geber, S. 1985. Taktegelstämplar i Södermanland. -I: R. Ryberg (red). *Sörmlandsbygden. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok 1986*. Femtiofjärde årgången. Nyköping.

Lovén, C. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Diss. Stockholm.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie: Gripsholms slottspark. Arkeologiska meddelanden 2003:08.

Södermanlands museums dnr: KUS02250

Länstyrelsens dnr: 431-11008-2001

Tid för undersökningen: 20020605-20020919

Personal: Björn Petterson.

Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige i skala 1:10 000.

Upprättad av Rikets allmänna kartverk. Mariefred 10H 4g.

x6571350 y1580650

Koordinatsystem: RT90 2,5 gon V

Höjdsystem: Rikets (RH70)

Undersökt yta: 20 m²

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums arkiv. Fynd med nr 1-4 förvaras vid Sörmlands museum i väntan på fyndfördelning.



Bilagor

1. Schaktplan
2. Schakt 2, 3 och 10
3. Fyndlista

1. Schaktplan



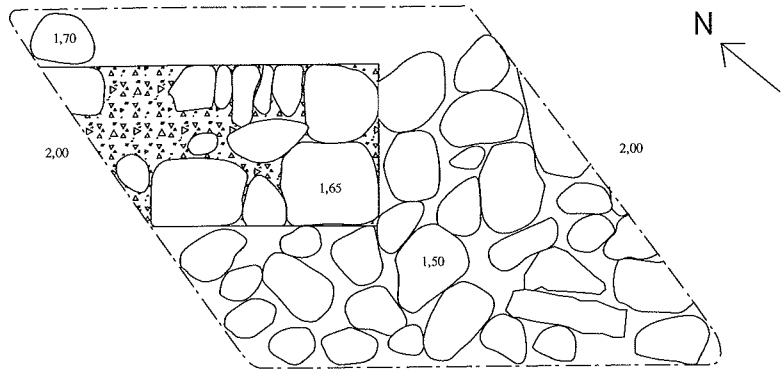
Teckenförklaring:

-  = Slottets murar
-  = Dagens strandslinje
-  = Parkgångar
-  = Undersökta schakt
-  = Läget för 1720-talets trädgårdsmur

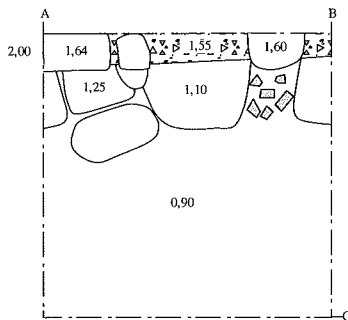
Sö. Kärnbo, Raä 38
Gripsholms slott
Schaktplan
Skala 1:1000

2. Schakt 2, 3 och 10

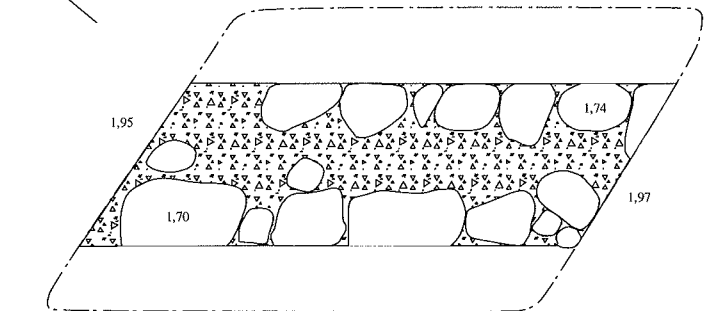
Schakt 2 Plan



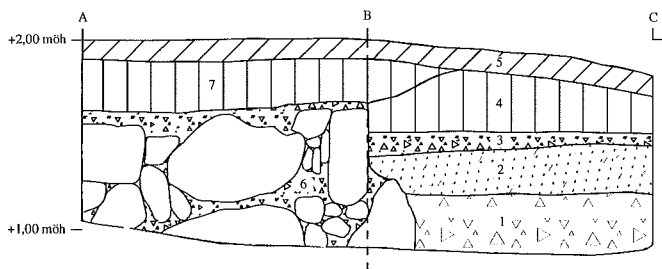
Schakt 10 Plan



Schakt 3 Plan



Schakt 10
Profil mot nordöst



Teckenförklaring:

= Schaktkant

= Sten

= Kalkbruk

= Tegel

- 1= Fyllning. Till största delen krossat enkupigt vingtegel.
- 2= Fyllning. Lerblandad jord med kalkbruksbitar, tegelkross, grus och sten.
- 3= Byggnationslager. Kalkbruk.
- 4= Fyllning. Jord med sand, grus, lera och enstaka tegelkross.
- 5= Grästorv.
- 6= Grundmur till 1720-talets trädgårdsmur.
- 7= Sand.
- 8= Fyllning. Lerblandad jord med kalkbruksbitar, tegelkross och sand.

Sö. Kärnbo, Raä 38
Gripsholms slott
Plan och profil över
schakt 2, 3 och 10.
Skala 1:40

3. Fyndlista

F nr	Schakt	Lager	Material	Sakord	Antal	Vikt (g)	Anmärkning
1	10	1	Tegel	Taktegel	1	240	Rundad klack
2	8		Keramik	Kärl	1	28	Billy
3	8		Keramik	Kritpipa	1	4	Skaft
4	3		Tegel	Taktegel	1	178	Bruksstämpel